

WSTĘP

Zmiany zachodzące na obszarach wiejskich w pierwszych dekadach XXI w. są efektem wielu procesów, nie tylko gospodarczych i społecznych, ale również politycznych i kulturalnych. Trudno pominąć również uwarunkowania środowiskowe oraz te, które wynikają ze sposobu zagospodarowania przestrzeni wiejskiej. W takim ujęciu zmieniające się struktury przestrzenne wsi często są warunkowane spuścizną materialną oraz układami społecznymi o głębokim, historycznym podłożu. Zjawiska te mają zwykle kumulatywny charakter, nie bez znaczenia jest też kwestia miejsca wsi lub społeczności lokalnej w przestrzeni regionalnej, krajowej, europejskiej, a nawet globalnej. Często to właśnie lokalizacja jest uważana za czynnik bezpośrednio warunkujący zmiany rozwojowe wsi jako skutek określonej dostępności, atrakcyjności, centralności lub peryferyjności położenia¹.

Relatywnie często i dosyć jednoznacznie łączy się zmiany w wiejskiej przestrzeni z procesami rozwoju społecznego i gospodarczego, a także w nawiązaniu do oddziaływania miast lub do położenia obszarów wiejskich w układach regionalnych (peryferia, centrum, obszary metropolitalne, strefa przygraniczna itp.). Jednak powiązane z nimi zjawiska uruchomiły i przyspieszyły procesy, obniżające w wielu miejscach zarówno poziom i jakość życia wiejskiego, jak i możliwości rozwojowe wsi. Często w strefach peryferyjnych (w skali kraju, regionalnie, a nawet lokalnie) i trudnodostępnych komunikacyjnie, inicjowały zmiany odwrotne, depopulacyjne, skutkujące degradacją układów siedliskowych wsi (m.in. stopniowe zanikanie sektora usług, infrastruktury komunikacyjnej, technicznej, społecznej, dewastacja obiektów budowlanych, wzrost rozproszenia zabudowy). Proste łączenie rozprzestrzeniania się urbanizacji na obszary wiejskie z rozwojem społeczno-gospodarczym wsi i wzrostem uporządkowania zagospodarowania przestrzennego nie jest w pełni uprawnione.

Dodatkowym czynnikiem, degradującym wiejskie struktury przestrzenne, w okresie poprzedzającym transformację ustrojową w Polsce, było to, że prowadzono raczej politykę rolną niż politykę rozwoju obszarów wiejskich, nie przykładając szczególnej

¹ Moseley M., 2003, *Rural Development: Principles and Practice*. Sage, London; Heffner K., 2007, *Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – Uwarunkowania – Zależności – Czynniki – Skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, A. Rosner (red.). IRWiR PAN, Warszawa, s. 11–26. Tak rozumiany kompleks czynników warunkujący rozwój można nazwać *rentą geograficzną*; por. Kopczevska K., 2008, *Renta geograficzna a rozwój społeczno-gospodarczy*. CeDeWu, Warszawa.

wagi do wartości kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych wsi. Wiele wiejskich układów osadniczych uległo drastycznej degradacji, mimo obowiązywania planów zagospodarowania przestrzennego. W okresie poprzedzającym wejście Polski do Unii Europejskiej bardzo silnie wzrosło rozproszenie zabudowy oraz pojawiły się liczne symptomy żywiołowej urbanizacji co sprawia, że warunki rozwoju wsi w układach regionalnych i lokalnych często różnią się zasadniczo. Szczególne znaczenie, jako czynnik niezbędny do inicjowania wzrostu gospodarczego, ma szeroko rozumiana jakość środowiska wiejskiego traktowana jako atrakcyjne i konkurencyjne miejsce zamieszkania, pracy i wypoczynku.

Wśród wielu problemów rozwojowych wsi warto zwrócić uwagę na utrzymujące się w wielu regionach nadmierne uzależnienie wsi od rolnictwa oraz łączące większość obszarów stagnujących i depopulacyjnych, zwykle peryferyjnych w różnych kontekstach, trendy przewagi odpływu nad napływem ludności. Duże znaczenie ma także segmentacja rynku pracy na obszarach wiejskich, a niska gęstość zaludnienia staje się stopniowo barierą dla działalności gospodarczej i wzrostu gospodarczego. Wprawdzie w okresie 2014–2020 znaczne środki finansowe ukierunkowano na rozwój miast, co rodzi pytania, w jaki sposób może to wpłynąć na rozwój obszarów wiejskich oraz, jakie działania powinny być podjęte, aby rozwój ten był zrównoważony, wielofunkcyjny i generował jak największe korzyści dla mieszkańców i gospodarki.

Prezentowane Studia nawiązują do wielu ze wskazanych zagadnień związanych z rozwojem obszarów wiejskich. Zakres merytoryczny zawartych w nich prac obejmuje: przestrzeń wiejską, delimitację i typologię obszarów wiejskich, wielofunkcyjność obszarów wiejskich, powiązania funkcjonalne miasto-wieś, aktywność społeczną i gospodarczą mieszkańców wsi, problematykę przedsiębiorczości na wsi oraz zagadnienia dotyczące wykorzystania funduszy unijnych, jak również dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego, architektonicznego i infrastrukturalnego w rozwoju obszarów wiejskich.

Pierwsza część publikacji została poświęcona zagadnieniom wiejskiej przestrzeni, obszarom funkcjonalnym i planowaniu przestrzennemu. K. Heffner przeprowadza analizę dokonanych i potencjalnych zmian przestrzennych na obszarach wiejskich w Polsce po 1990 r. w układzie studium przeglądowego z licznymi odniesieniami do literatury. Opracowanie jest próbą uporządkowania wiedzy o współczesnych przekształcaniach przestrzeni wiejskiej w Polsce.

K. Heffner wspólnie z B. Klemens, podejmują próbę oceny znaczenia polityki wiejskiej i wiejskich obszarów funkcjonalnych dla rozwoju obszarów wiejskich z perspektywy poziomu unijnego i krajowego. S. Staszewska poddaje krytycznej analizie kryteria delimitacji obszarów wiejskich strefy podmiejskiej polskiego miasta, wskazując także na opisywane w literaturze krajowej i zagranicznej problemy wynikające z tego zagadnienia. P. Gibas dokonał analizy kierunków oraz tempa rozwoju tzw. *gmin obwarzankowych* na tle pozostałych gmin w Polsce, rozważając czy konieczne jest podjęcie działań na rzecz połączenia administracyjnego odrębnych jednostek terytorialnych gmin obwarzankowych. A. Babczuk i M. Kachniarz podjęli rozważania na

temat dylematu małych gmin wiejskich na tle teoretycznych argumentów za konsolidacją jednostek samorządu terytorialnego, wskazując na doświadczenia *ex-post* w osiągnięciu oczekiwanych rezultatów takich reform. L. Ossowska i D. Janiszewska przeprowadziły typologię funkcjonalną obszarów wiejskich woj. zachodniopomorskiego uwzględniając ich kondycję społeczno-gospodarczą oraz pełnione funkcje. M. Twardzik na przykładzie gminy Gorzyce ukazuje przemiany funkcjonalno-przestrzenne obszarów wiejskich w woj. śląskim odbywające się za sprawą funduszy i programów UE, środków regionalnych oraz inwestycji prywatnych. M. Szczepańska i A. Wilkaniec dokonują oceny stanu zachowania układów przestrzennych wybranych wsi w woj. wielkopolskim, biorąc pod uwagę położenie i specyfikę poszczególnych gmin województwa. B. Wojtyra przedstawia problematykę powstawania i funkcjonowania lokalnych stref aktywności gospodarczej na obszarach wiejskich woj. wielkopolskiego ukazując to zagadnienie w kontekście tematyki planowania przestrzennego.

W kolejnej części, M. Gorączko i A. Gorączko analizują efekty przeprowadzonych w gminie Uniejów badań przedstawiając założenia koncepcji nowej marki turystycznej w postaci tradycyjnej regionalnej architektury wiejskiej. W. Drobek, A. Gawlik i B. Woś dokonują analizy specyfiki obiektów hotelarskich na terenach wiejskich woj. opolskiego i ich wpływu na rozwój społeczno-ekonomiczny wsi opolskiej. A. Kołodziejczak rozważa zagadnienie, czy obszary cenne przyrodniczo stanowią szansę czy też barierę dla rozwoju lokalnego Sierakowa. D. Krawczyk, na przykładzie studium przypadków wsi z woj. śląskiego dokonuje ewaluacji *ex-post* projektów wodociągowo-kanalizacyjnych na terenach wiejskich. M. Kluba, R. Rudnicki i Ł. Wiśniewski przedstawiają przestrzenne zróżnicowanie poziomu intensywności organizacji produkcji rolniczej w układzie powiatów w Polsce, ukazując to zjawisko w kontekście poziomu mechanizacji rolnictwa w świetle *PSR 2010*.

W części trzeciej skupiono się na społecznym aspekcie rozwoju obszarów wiejskich, analizując problemy ludnościowe, przedsiębiorczość i szeroko rozumianą współpracę. A. Rosner dokonał szerokiej analizy współczesnych procesów zmian zaludnienia obszarów wiejskich pod kątem m.in. udziału ludności wiejskiej w Polsce czy różnic struktury demograficznej i przestrzennej między miastem a wsią. M. Wesołowska podjęła temat depopulacji wsi w kontekście szans i zagrożeń dla przestrzeni wiejskiej. J. Bański skoncentrował się na diagnozie przedsiębiorczości na terenach wiejskich uwzględniając obszary problemowe oraz wskazując strategiczne kierunki rozwoju mikroprzedsiębiorstw na wsi. M. Kłodziński analizuje bariery rozwoju obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem sektora małej i średniej przedsiębiorczości, wskazując również sposoby wsparcia rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej. W. Gierańczyk skupiła się na prezentacji skali i kierunków dojazdów do pracy na terenach wiejskich woj. kujawsko-pomorskiego. D. Kołodziejczyk dokonała oceny możliwości rozwoju koordynacji i współpracy między instytucjami regionalnymi i lokalnymi działającymi na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, wykorzystując w tym celu przykłady w woj. warmińsko-mazurskim i mazowieckim. O. Wolski, M. Ł. Sy-

kała, M. Dej prezentują wyniki ilościowych i jakościowych badań metody Leader w Polsce na tle pozostałych krajów Grupy Wyszehradzkiej, wskazując jednocześnie rekomendacje na nową perspektywę programowania. E. Kiryluk-Dryjska, J. Hadyński i P. Sobieszkańska ocenili skuteczność działań programu Leader przez mieszkańców obszarów wiejskich w Polsce i wskazali pożądane kierunki działań aktywizujące mieszkańców wsi do partycypacji w programie. M. Surmacz scharakteryzowała potrzeby społeczności wiejskich w kontekście *małych projektów* programu Leader na przykładzie LGD w woj. śląskim.

Ostatnia część książki zawiera opis wpływu funduszy unijnych na rozwój obszarów wiejskich. A. Suliborski i J. Tomczyk określili rolę wielkości funduszy strukturalnych wchodzących w skład polityki regionalnej (EFRR, EFS, FS) w kształtowaniu nierówności rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich woj. łódzkiego. R. Szmytkie i P. Tomczak identyfikują współczesne kierunki rozwoju obszarów wiejskich woj. dolnośląskiego po akcesji do Unii Europejskiej, ukazując ścieżki rozwoju poszczególnych gmin, jak również obszary problemowe wymagające wsparcia zewnętrznego. A. Standar przedstawiła wpływ funduszy Unii Europejskiej, w tym przede wszystkim środków *PROW*, na procesy rozwojowe gmin miejsko-wiejskich i wiejskich woj. wielkopolskiego.

Zaprezentowane w tomie prace stanowią cenny przyczynek do rozważań na temat procesów rozwojowych i przekształceń obszarów wiejskich i z pewnością staną się ważnym głosem w dyskusji o sposobach kształtowania przestrzeni wiejskiej, roli aktywności społecznej i działalności gospodarczej, a także wpływie środków unijnych na szeroko pojmowany rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Przedstawione wyniki badań empirycznych i rozważań teoretycznych mogą być również podstawą do formułowania i prowadzenia polityki rozwoju obszarów wiejskich. Dyskusja nad zagadnieniami rozwoju wsi jest aktualna i ważna, zwłaszcza w kontekście kolejnego okresu programowania rozwoju w krajach Unii Europejskiej na lata 2014–2020 i jego możliwych implikacji dla obszarów wiejskich.

*Krystian Heffner
Brygida Klemens*